

V. MEHMED REŞAD DÖNEMİ SARAY VE HARCAMALARINI ELE ALAN BİR ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MİKRO OLAN MAKRO DEĞERLENDİRMELER

Mustafa TEKBAŞ*

Tarihçi araştırmalarının sonucunda elde ettiği bir belgeyi ya aynen yorumlansuz bir şekilde ileterek ya da içindeki bilgileri yorumlayarak ilim dünyasına kazandırır. Bu belgeler ilk bakışta herkesin anlayabileceği bir yapıda olmayabilir. Arap harflerinin kullanıldığı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgeler buna örnektir. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir evrakın transkripsiyonu ve özetlenmesi; belgenin anlaşılır hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca tarihçinin araştırmaları sonucunda elde ettiği bir belgeyi yorumlayarak sunması da mümkündür. Ama bu yöntemi bazı kriterler çerçevesinde kullanmalıdır. Bir konu ile ilgili değerlendirme yaparken tüm belgelere ulaşmadan hareket etmek tarihçinin ortaya koyduğu eserin çok yönlülükten uzak olmasına ve tarihçinin yanlış yorumlar yapmasına neden olur. Buna ilave olarak bir dönem içerisinde bir zaman kısıtlamasına gidip o kısıtlı zamana ait belgeler ile dönemin tamamı hakkında yorum yapmak ise ciddi bir eksikliklerdir.

Yaklaşık olarak dokuz yıl Osmanlı tahtında kalan Sultan V. Mehmed Reşad'ın döneminde saray ve harcamaları hakkında genel değerlendirmeler yaparken, dönemin içinden bir kesiti alarak hareket etmek ve bunu da sadece belirli belgelerle yapmak yukarıda bahsi geçen hataların oluşmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

V. Mehmed Reşad Türk tarihi açısından dönüm noktası olarak kabul edebileceğimiz bir dönemde Osmanlı tahtına çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası tahta çıkan Mehmed Reşad döneminde Trablusgarp Savaşı, Bab-ı Ali Baskını, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi tarihin seyrini değiştiren önemli olaylar meydana gelmiştir. Böylesi kritik dönemde tahta bulunan V. Mehmed Reşad'ın kişiliği, özel hayatı hatta siyasi meseleler karşısında ki tavır tarihçiler tarafından ihmal edilen bir konu olagelmıştır.

Bu çalışmamız Mesut YOLAL tarafından hazırlanmış *01490, 01491 ve 1492 Numaralı Hazine-i Hassa (Ceyb-i Hûmâyûn) Defterlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (R.1327-1328/M.1911-1912)* başlıklı yüksek lisans tezinin basılı hali olan *V. Mehmed Reşad Döneminde Saray ve Harcamaları (1911-*

* Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-2545-301X, Çalıştığı Kurum: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, e-mail: kesaphanak@gmail.com

1913) adlı kitabı özelinde kitabı, gerek dönemin tarihi gerekse sultanın saray hayatı ve harcamaları çerçevesinde metodolojik ve ilmi hususiyetleri üzerine bir değerlendirmeyi esas almaktadır. Bu amaçla eseri şekil, muhteva ve transkripsiyon açısından ayrı ayrı ele alarak sunmaya çalışacağız.

Kritik ettiğimiz eserin yanında başka çalışmalardan da faydalanarak çalışmamızın konu odağını daha da netleştirmeye gayret edeceğiz. Bu bağlamda *İttihad ve Terakki Kıskaçında Bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*,¹ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Mehmed Reşad*,² *“Meşrutiyet Sarayı’nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad’ın Hayatı*,³ *II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi*,⁴ *Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahati Albümü*⁵ *“Sultan V.Mehmed Reşad ve Dönemi (Sergi Kataloğu)*,⁶ *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Fotoğraf Albümü*⁷ *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*⁸ *Payitaht İstanbul’un Son yüzyılı*⁹ *“Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad’ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati*¹⁰ incelediğimiz eserlerin bazılarını teşkil edecektir.

Çeşitli açılardan bir kritiğini yapacağımız mezkûr kitap, 407 sayfadan oluşmaktadır. Bunun 71 sayfasını konunun genel olarak değerlendirildiği ana metin kısmı, 300 sayfasını 01490, 01491 ve 1492 Numaralı Hazine-i Hassa (Ceyb-i Hûmâyûn) Defterlerinin Transkripsiyonu, kalanını içindekiler, önsöz, kaynakça, dizin kısımları oluşturmaktadır. Kitabın teması mezkûr Ceyb-i Hûmâyûn Defterleri ışığında V. Mehmed Reşad döneminin 1911-1913 yılları arasındaki saray harcamalarını genel ekonomik veriler ile kıyaslayarak değerlendirmektir.

- 1 Fatih Tetik, *İttihad ve Terakki Kıskaçında Bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*, (İstanbul: Mostar, 2018).
- 2 *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Mehmed Reşad*, haz. Dr. T. Cengiz Göncü/ed. Fahrettin Gün (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- 3 *Meşrutiyet Sarayı’nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad’ın Hayatı*, haz. Dr. Fatih Tetik, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- 4 *II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi*, haz. Dr T. Cengiz Göncü, ed. Fahrettin Gün, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- 5 *Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahati Albümü*, haz. Üzeyir Karataş, ed. Fahrettin Gün, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- 6 *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi (Sergi Kataloğu)*, ed. Fahrettin Gün, Dr. Halil İbrahim Erbay, İlhan Kocaman, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- 7 *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Fotoğraf Albümü*, haz. Gülsen Sevinç Kaya, Akile Çelik, ed. Fahrettin Gün, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- 8 Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).
- 9 Gültekin Yıldız, “Payitaht İstanbul’un Son yüzyılı”, Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim I, (İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş ; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015).
- 10 Kemalettin Kuzucu, “Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı: Sultan V.Mehmed Reşad’ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati”, Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TÜRK SOSBİLDER), 02/02 (2017)

V. Mehmed Reşad ve Dönemine Genel Bir Bakış

35. Osmanlı Padişahı olan Mehmed Reşad 2 Kasım 1844 tarihinde dünyaya gelmiştir. Annesi Gülcemal Hanım, babası Sultan Abdülmecid'tir.¹¹ Sultan V. Mehmed Reşad'ın şehzadelik ve veliahtlık dönemi hakkında bilgi çok fazla bulunmamaktadır. Genel anlamda Mehmed Reşad'ın yeterli eğitim alamadığı rivayet edilmektedir. Ancak Farsçaya hakim olduğu anlatılmaktadır. Şehzadeligi döneminde Mevlevi tarikatına mensubiyeti münasebetiyle Mesnevi okumuş bu eğiliminde de Farsçaya olan hâkimiyeti etkili olmuştur. Kendisi tevazu sahibi kişiliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bunda da Mevlevi olmasının etkili olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında Sultanın Türkçeyi çok iyi kullandığı tane tane ve özenle konuştuğu, Türk tarihi konusunda bilgili olduğu da rivayet edilmektedir. Sultanın dört nikahlı karısı birde ikbali ve üç tane şehzadesi olmuştur.¹²

Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra asker içindeki çekişmelerinde etkisi ile ortaya çıkan görünürde Meşrutiyet karşıtı bir isyan olan 31 Mart olayları sonrasında İstanbul'da kontrolü sağlayan Hareket Ordusu kurmaylarının da katılımıyla 27 Nisan 1909 tarihinde Meclis-i Umumi Milli'nin yapmış olduğu toplantı neticesinde II. Abdülhamid Han hal fetvası alınarak tahtan indirilmiş ve yerine 1876'dan bu yana veliaht olan Mehmed Reşad'ın tahta geçmesine karar verilmiştir.¹³

Sultan Mehmed Reşad padişahlığı döneminde halk içinde görünür bir tarz benimsemiştir. Eskiden beri gelenek olan Cuma selamlığını aksatmazken, İstanbul içinde ve diğer vilayetlerde geziler düzenlemiştir.¹⁴ Sultan Reşad'ın gezilerinden en çok ses getireni ise Rumeli'ye yapmış olduğu seyahattir. Üç hafta süren bu seyahatin temel sebebi bölgede çıkan Arnavut isyanıdır. 5 Haziran 1911'de başlayan seyahatte sırasıyla Çanakkale, Selanik, Manastır, Üsküp ziyaret edilmiştir. Seyahat ile bölgede yaşanan gerginliğin azaltılmak istenmekte ve padişahın birleştirici gücü kullanılmak amaçlanmaktaydı. Ancak görüntüde yoğun ilgiye rağmen yaklaşık iki yıl sonra gelecek olan Arnavut bağımsızlığına engel olunamamıştır.¹⁵

Sultan, başlangıcından bitimine kadar siyasi yönden oldukça karışık bir dönemde padişahlık yapmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde geçen bir dönemde padişahın her türlü siyasi ve askeri olayda görüntüden öteye bir

11 *II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi*, 13.

12 Tetik, *Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı*, 140-145.

13 Yıldız, "Payitaht İstanbul'un Son yüzyılı", 218-226.

14 Tetik, *Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı*, 39.

15 Kemalettin Kuzucu, "Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı: Sultan V.Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", 4,7-11, 14, 23.

fonksiyonu olmadığı görülmektedir.¹⁶ Bu olaylar biride Trablusgarp Savaşı'dır. 29 Eylül 1911 yılında başlayan savaşta Osmanlı Devleti donanmasının yetersizliğinden dolayı bölgeye komutan gönderip halkı organize etmesine rağmen, İtalya donanmasının 12 adaları işgali ve Çanakkale Boğazını abluka-ya alması ile Osmanlı Devleti için yenilgi ile sonuçlanmıştır. 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp Osmanlı Devletinin elinden çıkmıştır.¹⁷ Padişahın ise durum karşısında yapacak bir şeyi bulunmamaktadır. Duruma üzülen padişahın Dolmabahçe Sarayında haftanın altı günü öğleden sonra icra edilen Muzıka-i Hümâyûn'a ara verdiği görülmektedir.¹⁸

Padişahın hayatında yaşanan bir gelişmede Yıldız Sarayına taşınmasıdır. Tahta geçtiğinde taşındığı Dolmabahçe Sarayından daha sağlıklı bir ortamı olduğu için padişaha iyi geleceğinden bahisle Yıldız Sarayı'na taşınmasına karar verilmiştir. Siyasi yönden fonksiyonsuz padişah için Dolmabahçe Sarayında ziyaretçilerinin oldukça az olması ve sarayın büyük ve sıkıcı ortamı da bu taşınmayı tetiklemiştir.¹⁹

Bu dönemde padişahın kısmen boy gösterdiği önemli olaylardan biride Babıali Baskınıdır. 31 Mart vakasından sonra iktidarı elinde bulunduran İttihad ve Terakki Cemiyetinin baskıcı tutumu Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulması ile sonuçlanmıştır. Bu fırkayı destekleyen muhalif subayların baskısına İttihatçılar karşı koyamamışlardır. Bunun üzerine 1912 yılında Gazi Muhtar Paşa Sadrazamlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Meclisin çoğunluğu İttihatçılar olduğu için güvenoyu alamayan hükümetin isteğiyle meclis Mehmed Reşad tarafından feshedilmiştir. Bu sırada Balkan Harpleri esnasında yaşanan yenilgiler ve ordu içinde çıkan ayrılıklardan sonra Gazi Muhtar Paşa istifa etmiştir. Yerine Kıbrıslı Kamil Paşa kabinesi kurulmuştur. Bu başarısızlıklar esnasında Enver Bey başta olmak üzere pek İttihatçiden ve galeyana getirdikleri halktan oluşan grup Babıali basmıştır. Sadrazamı zorla istifaya ettiren Enver ve Talat Beyler ardından padişaha giderek Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam olarak atanmasını sağlamışlardır. Böyle I. Dünya Savaşı sonuna kadar gidecek olan İttihad ve Terakki Cemiyetinin tek partili yönetim dönemi başlamış olmuştur.²⁰

Sultan Reşad döneminin kuşkusuz en önemli olayı I. Dünya Savaşı'dır. Siyasi askeri kararların alınmasında bir dâhili olmamakla birlikte I. Dünya Savaşı başladıktan sonrada padişahın temsil ettiği makamın ve özellikle halife-

16 Tetik, *Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı*, 61.

17 TDV İslam Ansiklopedisi, "Trablusgarp Savaşı" Erişim:17.02.2020

<https://islamansiklopedisi.org.tr/trablusgarp-savasi>

18 Tetik, *Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı*, 87.

19 Tetik, *Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı*, 89-95.

20 TDV İslam Ansiklopedisi, "Bâbîâli Baskını", erişim: 17.02.2020

<https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini>,

lik vasfının gücünden yararlanılmak istenmektedir. Bu anlamda askere karşı yaptığı konuşmalar ile askeri cihada teşvik etmiştir. Ayrıca Cihat Fetvası ile içerde dışarıda tüm Müslümanları halifenin ordusunun yanında savaşmaya davet etmiştir. Ancak olup bitenden Sultanın haberi olmadığı görülmektedir. Bu noktaya konuya hicivli bir anlatımla yaklaşan bir şiirde mevcuttur:

“Haberim yoktu olup bitmiş olan işlerden
Mesneviler okuyordum oturup ezberden
Bir de baktım ki haber geldi bizim Enver’den
Salvet etmişti Çanakkal’aya bahr u berden
Ehl-i İslam’ın iki hasmı-ı kavisi birden”

Öyle ki geleneksel olarak padişah tarafından verilen harp madalyalarını dahi Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından verilir olmuştur.²¹

Padişah’ın I. Dünya Savaşı esnasındaki katkılarından biride kendisinin de müntesip bulunduğu Mevleviler aracılığı ile kurulan “Mücahidin-i Mevleviye” adıyla bir alayın teşkilidir. Bu alay daha çok geri hizmetlerde bulunmuş ve orduya moral desteği vermeye çalışmıştır.²²

Sultan Mehmed Reşad, 3. Temmuz 1918 tarihinde sıkıntılı bir sürecin tam ortasında Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşındaki yenilgisinin belgesi olan Mondros Ateşkes Antlaşmasını göremeden vefat etmiştir.²³

Eserin Değerlendirilmesi

1. Muhteva İle İlgili Değerlendirmeler

Eserin önsözünde yazar “2013 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma amatör bir ruhla kaleme alınmıştır. Kitap olarak yeniden gözden geçirilirken tezin özünde bir değişikliğe gidilmemiş aslına sadık kalınmıştır.” cümlesiyle çalışmasına giriş yapmaktadır. Bu ifade baştan muhteva ile ilgili bazı sorunlarla karşılaşacağımızın bir göstergesidir. 01490, 01491 ve 1492 Numaralı Hazine-i Hassa (Ceyb-i Hûmâyûn) Defterlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (R.1327-1328/M.1911-1912) başlıklı yüksek lisans tezinin yazarın ifadesiyle aslına sadık kalarak V. Mehmed Reşad Döneminde Saray ve Harcamaları (1911-1913) ismiyle, metinde bir geliştirme yapılmadan aynen basılması, isim ve muhteviyat sorununu kaçınılmaz kılmaktadır.

V. Mehmed Reşad döneminin, 1909-1918 yıllarını kapsadığını yukarıda genişçe ele almıştık. Lakin yazar, kitabında bu dönemin sadece üç yıllık bir

21 Tetik, *Meşrutiyet Sarayı’nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad’ın Hayatı*, 117-119, 127.

22 Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, 209-210.

23 *II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi*, 141.

devresini yani 1911-1913 yılları arasındaki saray harcamalarını çalışmasında konu edinmiştir. Öncelikle neden böylesi bir dönem kısıtlamasına gidildiğine dair bir gerekçe yazar tarafından açıklanmamıştır. Dolayısıyla akla gelen ilk soru şudur: Söz konusu tarih aralığı, 9 yıl tahta kalmış olan bir hükümdar döneminin genel saray harcamalarının seyrini ifade etmede yeterli midir? Bu tahdit II. Meşrutiyetin akabinde tahta çıkmış V. Mehmed döneminde meydana gelen Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi tarihimizi derinden etkileyen olaylar çerçevesinden dönemin saray hayatını ne derece aksettirebilir? Yazar bu ve benzeri soruları cevaplamada yetersiz kalacaktır. Haliyle yazarın kitap ismini tashihi iktiza etmektedir. Birinci gerekçe, 3 yıllık devrenin başlıkta ön plana çıkarılmasının getirdiği gerekliliktir. İkinci gerekçe ise, kitabın muhtevası itibarıyla başlık-içerik uyumsuzluğunun kitabın başlığında bir değişikliği mecbur kılmasıdır. Padişahın şahsi harcamaları için ayrılan Ceyb-i Hûmâyûn²⁴ gelirlerinin padişah tarafından kullanımının kayıt altına alındığı Ceyb-i Hûmâyûn defterleri üzerinden tüm sarayın harcamaları hakkında bir çıkarımda bulunmak son derece tartışmaya açıktır. Bu bağlamda kitabın *1911-13 Yılları Arasında Sultan V. Mehmed Reşad'ın Şahsî Harcamaları* şeklinde bir başlığa sahip olması muhteva-içerik bütünlüğü açısından daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Ayrıca kitap, yazarımızın belirttiği üzere 2013 yılında yapılmış olan mezkûr yüksek lisans tezinin aslına sadık kalınarak hazırlanmıştır. Bu yüksek lisans tezinin başlığında kapsanan tarihi aralık miladi 1911-1912 olarak belirtilmiş ise de kitapta tarihi aralık miladi 1911-1913 olarak verilmiştir. Tenakuzluk içeren bu tarihlendirmelerde (Zira aşağıda her iki tarihlendirmenin de yanlış olduğunu ifade ediyoruz) bir hata olduğu açıktır.

1491 nolu defteri incelediğimizde kayda giren ilk veri R. 31 Mart 1327/M. 13 Nisan 1911 tarihine aittir. Son kayıt tarihi 29 Şubat 1327/13 Mart 1912'dir. Osmanlı Arşivi'nin kataloglarında bu son kayıt tarihi hicri takvime dönüştürülerek Osmanlı Arşivi sisteminde defter tarihi H. 1330 Ra 04 olarak verilmiştir. 1492 nolu defteri incelediğimizde ise kayda giren ilk veri R. 1 Ağustos 1327 /M. 14 Ağustos.1911 tarihine aittir. Son kayıt tarihi R. 29 Şubat 1327/ M. 13 Mart 1912'dir. Osmanlı Arşivi'nin kataloglarında yine bu son kayıt tarihi hicri takvime dönüştürülerek Osmanlı Arşivi sisteminde defter tarihi H. 1330 Ra 04 olarak kayda geçmiştir. Son olarak 1490 nolu defteri incelediğimizde ilk sayfasında kayda giren ilk veri R. 31 Mart 1328 / M. 13 Nisan 1912 tarihine aittir. Defterin son kayıt tarihi R. 28 Şubat 1328/M. 13 Mart 1913'tür. Bu defterin de Osmanlı arşivinin kataloglarında son kayıt ta-

24 TDV İslam Ansiklopedisi, "Ceyb-i Hûmâyûn" Erişim: 10.11.2019.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ceyb-i-humayun>

rihi hicri takvime dönüştürülerek Osmanlı Arşivi sisteminde defter tarihi H. 1331 R 04 olarak verilmiştir. Bu üç defterdeki verileri dikkate aldığımızda ilk veri 13 Nisan 1911 tarihine son veri ise 13 Mart 1913 tarihine tekabül etmektedir. Miladi takvime göre tarihlendirme yapıldığından dolayı söz konusu defterlerde 1911 yılının ilk üç ayı ve Nisan ayının da ilk 12 günü ile 1913 yılının 13 Marttan sonraki kısmı ile ilgili hem yüksek lisans tezinde hem de mezkûr kitapta saray harcamaları hakkında bir bilgi sunulmamıştır. Bundan dolayı ne yüksek lisans tezinin başlığındaki tarihlendirme ne de kitabın başlığındaki tarihlendirme tam anlamıyla yerine oturmamaktadır.

Kitapta konunun ele alındığı yetmiş bir sayfalık kısmında yaklaşık iki buçuk sayfasını giriş, bir buçuk sayfasını Mehmed Reşad'ın hayatı oluşturmaktadır. Ayrıca altı sayfasını Mehmed Reşad döneminin siyasi yapısı, üç buçuk sayfası dönemin iktisadi yapısı, on sayfası Osmanlı'da devlet hazinesi ve ceyb-i hümâyûn, yirmi sekiz sayfası ceyb-i hümâyûn gider kalemleri meydana getirmektedir. Bunların dışında beş sayfası hanedan üyeleri hakkında bilgiler ve onlara verilen tahsisat tablosu, dört sayfası hanedan çalışanlarının listesi, yine dört sayfası belgelerde geçen tabirler, üç sayfası transkripsiyon ve yöntemi hakkında bilgilerden oluşmaktadır. Son olarak yaklaşık iki sayfalık sonuç kısmı ile kitap bitirilmiştir. (5-6) Buradan da anlaşılacağı üzere kitabın, ismine ve ebadına bakıldığında ana konunun işlendiği kısmın (15-85) ne kadar yetersiz olduğu görülmektedir.

V. Mehmed Reşad ve dönemi hakkında değerlendirmelerin yetersizliği dikkat çekmektedir. Aynı şekilde verilen bilgilerde bir acelecilik görünmektedir. Bunun sonucunda padişahın karakteri, düşünce dünyası, varsa becerilerine değinilmemiş hatta ölüm tarihi gibi önemli bir bilgiye de kendisi hakkında verilen kısımda değil, Sultan Vahdettin'den bahsedilen kısımda yer verilmiştir. (19-20)

Eserin görülen bir diğer eksiği ise kitabın isminde ve bölümlerinde geçen "Saray" ibaresinin altını dolduracak bilgilerin oldukça yetersiz olmasıdır. Sarayda görevli şahısların bir kısmı ve hanedan üyelerinin isim listesi ve tahsisatlarının dışında "Saray" ile ilgili hiçbir malumatın bulunmaması dikkati çekmektedir. Ayrıca padişahın Dolmabahçe Sarayı'nda²⁵ taşınıp orada ikamet ettiği ve Arnavutluk olaylarından sonra sağlık sorunları nedeniyle Yıldız Sarayı'na taşınması konusuna hiç değinilmemiştir.²⁶ (69-78)

Kitapta görülen önemli eksiklerden bir diğeri de dönemin genel ekonomik verileri ile ilgili çok az istatistik verilmiş olmasıdır. Ceyb-i Hümâyûn'dan

25 TDV İslam Ansiklopedisi, "Dolmabahçe Sarayı" Erişim: 10.11.2019.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/dolmabahce-sarayi>

26 Tetik, *Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı*, 89.

yapılan harcamaların, genel ekonomi ile kıyaslandığı hiçbir tablo kitapta bulunmamaktadır. Bu türden veri eksikliğinin yoksunluğu okuyucunun Ceyb-i Hümâyûn harcamalarını değerlendirebilmesi için başka pek çok kitap ve kaynağa yeniden müracaat etmesini gerektirmektedir.

a. Arşiv Kaynaklarının Kullanımındaki Yetersizlikler

Her ne kadar kitabın başlığında 1911-1913 şeklinde bir zaman kısıtlaması yapılmışsa da V. Mehmed Reşad R.14 Nisan 1325/ M.27 Nisan 1909 tarihinden başlayarak vefat ettiği tarih olan R.3 Temmuz 1334/ M.3 Temmuz 1918 yılına kadar dokuz yıl hüküm sürmüştür. Öncelikle yazarın tespit ederek araştırma konusu edindiği 01490, 01491 ve 1492 Numaralı Hazine-i Hassa (Ceyb-i Hümâyûn) Defterlerinin haricinde Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırma sonucunda V. Mehmed Reşad'ın tahtta kaldığı dokuz yıllık bu döneme ait Ceyb-i Hümâyûn ile ilgili 28 adet defterin daha mevcudiyetini tespit ettik. Bu defterlerin içeriklerine göre Ceyb-i Hümâyûn Defteri, Ceyb-Hümâyûn Defteri (Duyun- Matlub) Ceyb-i Hümâyûnla ilgili zimmet, gelen-giden, makbuz ve maaş kayıt defterleri şeklinde çeşitli gruplara ayrılmıştır.²⁷

Yazarın ele aldığı 1911-1913 yıllarına gelindiğinde ise bu dönem ile ilgili eserinde değinmediği 28 Şubat 1327/12 Mart 1912 tarihli bir adet Ceyb-i Hümâyûn Defteri'nin de var olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Yine 1911-1913 yılları arasına tekabül eden iki adet Ceyb-i Hümâyûn Zimmet Defteri,²⁹ bir adet Ceyb-i Hümâyûn Sarfiyat Defteri,³⁰ en önemlisi ise bir adet Ceyb-i Hümâyûn maaş defteri bulunmaktadır.³¹ Bu son zikrettiğimiz defterde ceyb-i hümâyûn kâtibi, muhasebe kalemi hulefası, kuyudat kalemi hulefası, atik hazine-i hassa bekçileri, eczahane serhademesi, hatab anbarı memurları, istabl-ı âmire baytarları, sekbânlar vs'nin maaşları hakkında kıymetli veriler kaydedilmiştir.

Yazar, tespit ettiğimiz ve araştırma dönemine tekabül eden bu defterlerin varlığı konusunda sessiz kalmaktadır. Ya bunları tespit edecek gayreti sarf etmemiş ya da bu defterleri inceleme zahmetine girmek istememiştir. Her iki tavır ve yaklaşımın sonuç olarak bir çalışmada gereken ilmî hassasiyetin ihlalden başka bir kapıya çıkmayacağı aşikârdır. Ayrıca bu defterlerde geçen bir kısmını yukarıda saydığımız saray görevlilerinin isminin de kitapta verilen saray görevlileri listesinde zikredilmemiş olduğu görülmektedir.

27 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa Defteri (HH.d.), 1363, 1434, 1435, 1436, 2183, 2458, 3305, 4142, 4599, 4627, 4796, 4835, 4910, 4965, 5047, 7905, 8551, 9093, 9665, 27641, 27642, 27645, 27647, 27687, 27715, 27987, 28275, 30993.

28 BOA, HH.d., 23 Ra 1330, 27647.

29 BOA, HH.d., 3 R 1331, 7905 – HH.d., 24 Ra 1330, 9093.

30 BOA, HH.d., 22 Ra 1330, 8551.

31 BOA, HH.d., 4 R 1331, 9665.

Bahsi geçen defterler içerik itibariyle eserde ele alınan defterleri, dolayısıyla da eksiklikleri tamamlayıcı özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada transkripsiyonu verilen defterler haricinde başkaca bir arşiv evrakına müracaat edilmemiş olması ise başlı başına bir eleştiri konusudur. Zira Osmanlı arşiv kayıtlarının en mebzul olduğunu dönemlerden biri olan Mehmed Reşad devrini ele alınırken ana kaynakların taranmaması çalışma açısından ciddi bir zafiyeti doğurmaktadır.

b. Mütenakız Değerlendirmeler

Tarihçinin akademik çalışmalarda dikkat etmesi gereken hususlardan biri de eldeki belgeleri mantıklı bir şekilde yorumlamak ve birbiriyle çelişen ifadelerden kaçınmaktır. Yazar eserin giriş kısmında *“Siyasi ve askeri krizlerin zirve yaptığı bu dönemde zaten kısıtlı olan ekonomik kaynaklarının³² kullanım alanının tespiti önemlidir. Bu yapılırken ekonomi bir bütün olarak ele alınmamıştır. Dönemin ekonomisi makro bir bakış açısıyla ele alındıktan sonra saray ve padişah harcamalarını merkeze alan bir bakış açısı ile konu değerlendirilmiştir”* (16-17) şeklinde bir ifade kullanmıştır. Burada ekonomiyi bir bütün olarak ele almayacağını ifade eden yazarımız aynı zamanda makro bir bakış açısı sunmayı hedeflediğini söylemektedir. Yazarımızın makroekonomi ile kast edilen şeyi tam olarak bilmediği anlaşılmaktadır. Oysaki ekonomiye makro bakışın terimsel ifadesi olan Makroekonomi: Ekonomi biliminin toplumsal ya da küresel büyüklüklerle uğraşan alt dalına verilen addır.³³ Yani ekonomiye makro bakış açısı zaten ekonomiyi bütüncül olarak ele almaktır.

Yazar eserde *“Avaid”* başlığı altında *“Padişahın büyük tantana ile kurban ve şeker bayramlarını tebrikine mu’âyede denilmekteydi.”* şeklindeki cümlesinde kullanılan kelimelerde özensiz davrandığı görülmektedir. Tantana: Görkem, kuru gürültü, gereksiz, boş söz gibi anlamlara gelmektedir.³⁴ Toplumda yaygın kullanılan kısmı ise daha çok olumsuz anlamlarıdır. Nitekim eski sözlüklerde sadece *“görkem”* anlamı verilirken sonraki dönemlerde olumsuz anlamları da sözlüklerde geçmeye başlamış olması bu düşüncemizi kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle kullanılan kelimenin yanlış anlaşılabilir manalara çekilebilme ihtimaline karşın daha uygun bir kelime kullanılması uygun düşecektir. Aynı şekilde o dönem içerisinde sarayda kullanılan *Îd-i Fıtır* veya Ramazan Bayramı yerine *“şeker bayramı”* ifadesi kullanılmasının ne kadar geçerliliği olduğu ayrıca tartışma konusu olabilecek bir durumdur. (51)

Eserde *“Ceyb-i Hümayûn Hazinesinin Gider Kalemleri”* ana başlığının, *“Perakende Masarifat”* alt başlığına gelindiğinde ise, sarayın birçok gaze-

32 Doğrusu *“kaynakların”* olması gerekiyor.

33 Mahfi Eğilmez, *Örneklerle Kolay Ekonomi*, 8. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 189.

34 Türk Dil Kurumu, *“Tantana”* <https://sozluk.gov.tr/> erişim: 29.01.2020.

teye abone olduğu ve bu abonelikler için yaptığı harcamaları görmekteyiz. Kitapta gazete abonelikleri, gazete isimleri verilerek “... *Gazetenin abonelik bedeli*” şeklinde belirtilmiştir. Yazar, padişahın güncel gazetelere abone olmasını çok görmüş olacak ki bu durumu değerlendirirken “*Kamu adına denetimde bulunan basının padişahın para alması, padişahın yüklü miktarda ihsanda bulunması akıllara birçok soru getirmektedir. İktidar-basın ilişkisinde dengenin iktidar lehine değiştiğini göstermektedir*” şeklinde değerlendirme yapmıştır. (56-57) Öncelikle bir gazeteye abone olmak ve ona abonelik ücreti vermek ile ihsan arasındaki farkı yazarın bilmediği anlaşılmaktadır. Burada dönemin gazetelerinin cari abonelik bedellerini ortaya koyup Padişah’ın bu bedellerin üzerinde bir meblağı ödediğini gösterseydi, belki yazara katılabiliriz. Oysa bu tarz kıyaslama yapılabilecek makro veya mikro verilere kitabın hiçbir yerinde rastlanılmadığı gibi burada da görülmemektedir. Burada tarihi veri olarak da yazarımıza şu eleştiriyi getirmek kaçınılmaz olmaktadır: V. Mehmed Reşad döneminde saray; iktidar kavramının ve devleti yönetmenin neresindeydi? İttihat ve Terakki Partisinin tek parti olarak yönetimi elinde bulundurduğu ve padişahın bir onay makamından başka fonksiyonu olmadığı bir dönemde böyle bir harcama üzerinden, dengenin iktidardan yana kaydığı sonucuna varmak, dönemin tarihi verileriyle uyumsuz bir değerlendirmedir.³⁵ Hâlbuki kitabın ilerleyen sayfalarında “çeşitli gazete sahiplerine ve gazetecilere verilen atıyyeler” ile ilgili verilerden sonra böyle bir yorum dahi yapılmaması çelişkili bir durumdur. (67)

c. Nakillerdeki Usulsüzlükler

Akademik çalışmalarda yaşanan en önemli sorunların başında intihal meselesi gelmektedir. İntihal, Arapça bir sözcük olup Türkçe karşılığı “çalıntı” veya “aşırma” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak intihal, yazarın başkasına ait bir bilgiyi kendi ürünüymüş gibi ortaya koymasıdır. Burada yaygın olan hata dipnotta referans gösterildikten sonra meselenin intihal olmaktan çıktığı yanılgısıdır. Kaynak gösterilse dahi, “Fazla Mükemmel Alıntı” olarak adlandırılan bir intihal şekli de bulunmaktadır. Fazla mükemmel alıntı: “Yazarın bir eserden alıntı yaparken kelime veya cümle bazında tırnak işaretlerini usulüne uygun şekilde kullanmaması halinde oluşan intihal şeklidir. Bu intihal şeklinde, orijinal eserdeki cümleler, görüşler, yazarın şahsi görüşleri olarak yansıtılabilmektedir. Bu nedenle, alıntı yapılan kısımlara dikkat edilerek alıntı/noktalama işaretlerinin usulüne uygun biçimde kullanılması gerekir.”³⁶

35 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev: Nuran Yavuz, Beşinci Basım, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999) 217

36 Zeynep Cansu Kolaylı, *Türk Özel Hukuk Sisteminde İntihal*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019) 53,59.

Kitap incelediğinde intihal olarak kabul edebilecek birçok durumla karşılaşmıştır. Örneğin eserde bulunan *Avaid* (49) başlığı altında anlatılan Cuma selamlığı ile ilgili bilgiler referans olarak kullanılan kaynaklarla karşılaştırıldığında dipnot gösterilse de metinlerin özgün bir cümle kullanılmadan ilgili eser ve kaynaklardan aynen alıntılandığı görülmektedir.

29. Dipnotla referans gösterilen *“Tarih boyunca İslam Devletlerinde hükümdarlığın önemle riayet edilen belirli alâmetlerini sikke ve hutbe teşkil etmiştir. Hutbe Cuma namazında hükümdar adına okunmakta, hükümdar da cuma namazını genellikle bulunduğu yerdeki camilerden birinde halkla birlikte kılmaktaydı. Hükümdarın bu münasebetle camiye gidişi ve camiden dönüşü Osmanlılar’da Cuma selâmlığı veya selâmlık resmi adı verilen merasimle olurdu.”* ifadeleri Diyanet İslam Ansiklopedisinde Mehmet İPŞİRLİ’nin yazmış olduğu Cuma Selâmlığı maddesinden aynen alınmıştır.³⁷

Devamında 30. dipnotla referans gösterilen *“Cuma selamlığı, Cuma namazı münasebetiyle padişahlar için yapılan merasime verilen addır. Cuma selamlığında askeri, mülkî ve ilmiyeden birçok kimseler bulunur, her sınıf askerden birkaç alay, tabur iştirak eder ve namazdan sonra padişahın huzurunda bir geçit remi yapılırdı. Bu askeri hareket bir hafta uyusuk duran şehirde o gün bir canlılık uyandırır ve askerın geçtiği sokaklar halk ile dolardı”* ifadeleri de Mehmet Zeki PAKALIN’ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünden altı çizili olarak yukarıda belirttiğimiz “Cuma selamlığında” ifadesi dışında aynen alınmıştır.³⁸

32. Dipnotla referans gösterilen *“Osmanlı Padişahları aynı zamanda İslam halifesi olduğu için İslam dininin sosyal prensiplerinden olan Cuma toplanişi ve o gün hutbe adı altında verilen haftalık konuşmayı dinlemek padişahların pek önem verdikleri dini ve sosyal vazifelerden biriydi. Hükümdar ile halk bütünleşmesini sağlayan Cuma selamlığı, sadece merasim ve dini yönüyle değil, hukuki, sosyal ve kültürel açıdan da büyük önem taşımaktaydı.”* ifadeleri Dündar Alikılıç’ın Türkler ansiklopedisinin 9. cildinde bulunan “Osmanlı Saray Teşrifati ve Törenler” adlı makalesinden aynen alınmıştır.³⁹

Son olarak 33. dipnotla referans gösterilen *“Padişahların uzak camilere gidiş ve gelişlerinde devlet erkânı teker teker hükümdara yaklaşılarak devlet meselelerini görüşüp müzakere ederlerdi. Bu sırada emniyetin ve ihtiyaçların karşılanması görevini yeniçeri ağası ve emrindeki yeniçeriler yapardı. Yabancı*

37 Mehmet İpşirli, “Cuma Selamlığı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları,1993) 8:90.

38 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi) 3:304-05.

39 Dündar Alikılıç, “Osmanlı Saray Teşrifati ve Törenler”, *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 9:880-881.

devlet erkânı da selamlığı ilgiyle takip ederdi. Cuma selamlığı ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken en önemli husus şüphesiz halkın dilek ve şikâyetlerini şifahi veya yazılı olarak bizzat hükümdara ulaştırmasıdır. Cuma selamlığında verilen arzuhallerin gereğinin yapılmasından genellikle sadrazam sorumlu idi. XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren Cuma selamlığında halkın arzuhallerinin hükümdara ulaştırılmasında daha pratik bir yol benimsenmiştir. Camide saflar arasında dolaşan padişaha bağlı görevliler arzu halleri toplar “ma’ruzât-ı rikâbiyye” adı altında özetlerini sunar, hükümdarın bu husustaki iradelerini de not ederlerdi.” ifadeleri de yine Mehmet İPŞİRLİ’nin mezkûr maddesinin çeşitli kısımlarından aynen alınmıştır.⁴⁰

Kitaptan intihale örnek olarak verilebilecek bir diğer başlık ise Ceyb-i Hümayûn ana başlığı (30-33) altında bulunan, “Osmanlı Devleti’nde Hazine” alt başlığıdır. 48. Dipnotla referans gösterilen “Bir devletin para, mücevher ve kıymetli eşyalarının muhafaza edildiği yer olan hazine, devlete ait çeşitli gelirler toplanır ve memleket genelinde yapılan bütün masraflar da buradan karşılanırdı.” cümleleri Arzu Terzi’nin *Hazine-i Hassa Nezareti* eserinden aynen aktarılmıştır.⁴¹

50. dipnotla referans gösterilen “Devletin esas hazinesi konumunda olan Hazine-i Amire’nin yönetimini, bizzat padişah tarafından devlet işlerinin amiri sıfatıyla görevlendirilen sadrazam ve mali işlerin en yetkili kişisi olan baş defterdar üstlenmişlerdi.” ifadesiyle verilen bilgiler Arzu Terzi’nin *Türkler Ansiklopedisinin* 10. cildinde yer alan “Osmanlı Hazinesi” makalesinden aynen alınmıştır.⁴²

Ayrıca 52. Dipnot ile referans gösterilen “Hazine-i Amire’nin gelir kalemleri ana hatlarıyla şöyleydi:

1- Tımar sistemine dâhil eyaletlerdeki padişah hasları olarak tespit edilmiş mukata’alar.

2- Geliri doğrudan merkez hazinesine alınan gelirler ki bunlar; cizye, adet-i ağnam vergileri ile tuzla, iskele ve liman mukata’aları ve gümrük gelirleri.

3- Tekalif-i divaniye adı verilen önceleri seferlerin finansmanı için alınan fakat XVII. Yüzyıldan sonra devamlı alınan vergiler.

4- Salyaneli ve salyanesiz eyaletlerin göndermiş olduğu irsaliyelerdir”

İfadeleri maddelerin sıralanış tarzı dahil Mehmet Ali Ünal’ın “Osmanlı Müesseseleri Tarihi” kitabından aynen alınmıştır.⁴³

40 TDV İslam Ansiklopedisi “Cuma Selamlığı”, 10. 11. 2020
https://islamansiklopedisi.org.tr/cuma-selamligi

41 Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 1

42 Arzu T. Terzi, “Osmanlı Hazinesi”, *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 10:893.

43 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999) 77.

53. dipnotla referans gösterilen *“Enderun Hazinesi yani iç hazine ise fonksiyon itibariyle kıymetli para, mücevher ve eşyaların saklandığı bir depo veya sandık vazifesini görmekteydi. Kimi zaman “Hazine-i Hassa” adıyla da anılan bu hazine, Hazine-i Amire’nin yedeği durumundaydı. Hazine-i Amire’nin ihtiyaçtan fazla olan varidatı sarayda Enderun Hazinesi’nde muhafaza edilir ve burada altın ve gümüş nakdinden başka kıymetli mücevherat, çok değerli kumaş, halı vesair eşyalar da bulunurdu. Enderun hazinesinin idarecisi hazinedarbaşydı. Bir diğer görevli ise hazine kethüdasıydı. İç hazine bünyesinde saklanacak para, mücevher ve kıymetli eşyalar, cinslerine ve kullanılabilirlik derecelerine göre farklı birimlere ayrılmıştı. Her biri sandık vazifesini üstlenen ve Topkapı Sarayı’nın farklı mekânlarına serpiştirilmiş olan; Has Oda, Bodrum, İfraz, Çilhane, Raht, Hil’at adlarıyla anılan bu hazineler, iç hazinenin bir çeşit fonları durumundaydılar.”* metni de Arzu Terzi’nin yine *“Osmanlı Hazinesi”* makalesinden aynen alınmıştır.⁴⁴

Eserde 56. Dipnotla referans gösterilen *“Kısa sürede ve lehte sonuçlanan savaşların, maliyeyi bunaltmak şöyle dursun, eskiden Osmanlı Devleti için kazanç kapısı oldukları bir gerçektir. Ancak Yeni Dünya’nın keşfinden sonra tüm Akdeniz dünyasını ve bu arada Osmanlı Devleti’ni de etkisi altına alan değişimlerden sonra Osmanlı maliyesini çıkmaza sokacak süreç de başlamıştı. Bir yandan Osmanlı ekonomisini etkisi altında tutan enflasyon olayı, öte yandan nüfus artışı ve bu arada ticaret yol ve dengelerindeki değişimler Osmanlı klasik yapısının artık yeni ayarlamalara zorluyordu. Savaş alanlarında ise Batılı ülkeler artık Osmanlı karşısına daha organize ve yekvücut halde çıkabiliyor ve böylece Osmanlı için artık uzun savaşlar dönemi başlıyordu.”* İfadelerinden altı çizili kısmından sonra gelen kısım tamamıyla Yavuz Cezar’ın Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye ansiklopedisi 4. Cildinde yer alan *“Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”* makalesinden aynen alınmıştır.⁴⁵

Burada alıntılarla alakalı zikrettiğimiz misaller, çalışmadaki metinlerden seçtiğimiz birkaç örneklem üzerinden gösterilmiştir. Bu örnekler bile, çalışmanın geri kalan kısımlarında yazarın ilmî özen ve araştırma disiplini konusunda pek de dikkatli olmadığına işaret eder. Okuyucunun hemen dikkatini çeken bu ve benzeri sorunların giderilmesi için çalışmanın yeni baştan elden geçirilmesinin gerekliliğini vurgulamaya gerek dahi yoktur.

d. İstatistiksel Hatalar

Eserde görülen hatalardan biride istatistiksel verilerin yanlış yorumlanmasından kaynaklanan hatalardır. Transkribe edilmiş defterler ile ilgili

44 Arzu T. Terzi, *“Osmanlı Hazinesi”* 893.

45 Yavuz Cezar, *“Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”* Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, (İstanbul: İletişim Yayınları,1985) 4:925-926.

istatistiklerin verildiği “Ceyb-i Hümâyûn Hazinesinin Gider Kalemleri” ana başlığı altında bulunan bazı paragraflarda *R.1327 tarihinde tahsisat-ı seniyyeden yapılan harcamaların toplam miktarı 1.449.375 guruştur*, denilmiştir. (42) İlerleyen sayfalarda örneğin *R. 1327 tarihinde ev kirası için ödenen meblağ toplam 29.634,30 guruş ile o yıl için yapılan harcamaların % 2’lik dilimini oluşturmaktadır*, ifadesi kullanılmıştır. Yine başka bir yerde *R. 1327 tarihinde Ceyb-i Hümayundan yapılan harcamaların %2’lik kısmını mübâyââlar oluşturmaktadır. Bu yılda toplam 22.994,70 guruş satın alma işleminde kullanılmıştır*, şeklinde ifade edilmiştir. (41-61) R.1327 tarihinde toplam harcama 1.449.375 guruş ise %2’lik kısmı 28.987,5 guruşa tekabül etmektedir. Bu durumda verilen oran ve rakamlarda bir uyumsuzluk ortaya çıkarmaktadır. Görüldüğü üzere yazar istatistiksel verileri yuvarlama metodu ile vermiştir. Ancak böylesine ekonomik veriler nakledilirken, ya daha net yüzdeler, rakamlar vs. zikredilmeli ya da -eğer bu yapılmamışsa- okuyucunun zihninde farklı bir algının oluşmaması için “yaklaşık, aşağı yukarı, takribi” gibi kavramlarla verilerin nasıl nakledildiği gösterilmelidir. Fakat böyle bir eserin ciddiyetine yakışır bir şekilde rakamsal verileri yuvarlamadan tam olarak vermesi daha uygun görünmektedir.

2. Teknik Hatalar Eksiklikler ve Tenakuzlar

Çalışma, akademik teknik açısından ele aldığında yine birçok önemli hatayla karşılaşmaktayız. İlk olarak içindekiler kısmında önemli bir eksik görülmektedir. Kitabın 86. sayfasından itibaren 01490 numaralı Ceyb-i Hümâyûn defterinin transkripsiyonu verilmiş olmasına rağmen, kitabın içindekiler kısmında “3.2. Ceyb-i Hümayûn Defterlerinin Transkripsiyon Yöntemi” ana başlığının altına yazılması gereken “3.2.1 01490 Numaralı Ceyb-i Hümâyûn Defterinin Transkripsiyonu” alt başlığı atlanarak “3.2.2 01491 Numaralı Ceyb-i Hümâyûn Defterinin Transkripsiyonu” alt başlığına geçilmiştir. (6)

Buna ilave, para birimi olarak kullanılan “guruş” veya “kuruş” ibarelerinin kullanımının da bir tutarsızlıkta metinde görülmektedir. Aynı paragraf içerisinde her ikisinin de kullanımı mevcuttur. (44)

Bunların dışında eserde bazı isimlerin yazımında bir birlik olmadığı görülmektedir. Aynı sayfada “Ceyb-i Hümayun” ve “Ceyb-i Hümâyûn” şeklinde iki yazımı da görmek mümkündür. (13) Bazı yerlerde “Mehmet Reşad” şeklinde yazılmış iken (14) başka bir yerde “Mehmed Reşad” şeklinde yazılmıştır. (16) Yine “Abdülmecit” ve “Abdülmecid” kullanımları aynı sayfada görülmektedir. (19) Aynı şekilde bir yerde “II. Mahmut” şeklinde yazılmış iken (36) başka bir yerde “II. Mahmud” şeklinde yazılmıştır. (41) Bu farklı imlalar içerisinde

ya yazarın birlik sağlaması ya da teamüle uygun olarak kelimelerin sonunu -d harfi ile bitirmesi gereklidir

Dönemin siyasi tarihi ile ilgili kısımda da bazı sorunlar gözlemlenmektedir. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından bahsederken hiç tarih verilmemesi, Uşi Antlaşmasının Ouchy olarak yazılması gözden kaçmamıştır. (22-25)

Kitapta (42-43) verilen genel tablolarda bulunan kavramların ne ifade ettiği daha sonraki sayfalarda verilmiştir. Bu durumda tabloları anlayabilmek için kitapta ileri geri hareketler yapmak, çalışmada verilen bilgilerin takibini de zorlaştırmaktadır. Bu tabloların konunun sonunda verilmiş olması ya da kavramlara baştan kısaca tanımlama getirmesi daha yerinde olacaktır.

3. Transkripsiyon ile İlintili Değerlendirmeler

a. Kaynak ve Muhteviyat Yönünden Değerlendirme

Kitabın “Transkripsiyon” bölüm başlığı altında “Materyaller” ve “Ceybi Hümayûn Defterlerinin Transkripsiyon Yöntemleri” ana başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklar altında materyaller ve yöntem ile alakalı olarak yetersiz açıklamalar ortaya koyulduğu gibi transkripsiyon yöntemi ile alakalı bir referans kaynaktan da yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Yazar: “*Bugüne kadar bu konuyla ilgili müstakil olarak herhangi bir araştırmanın yapılmamış olmasından dolayı yararlanılan eserler az olmuştur. İsimlerin, çalışanların ve saray içerisindeki gelişmelerin tespiti ve değerlendirilmesi konusunda dönemin önemli hatıratlarından ‘Saray ve Ötesi’, ‘Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim’, Hazine-i Hassa ile ilgili malumatlar için ‘Hazine-i Hassa Nezareti’, kelimelerin yazım ve anlamlarının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için ‘Kamûs-ı Türkî’, ‘Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Sözlük’, ‘Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü c.I, II, III’ adlı eserlere başvurulmuştur.*” ifadeleriyle yazmış olduğu bu kitap isimlerine dipnot numarası vererek aşağıda künyelerini vermiştir. Oysa bu eserler kitabın daha önceki kısımlarında yararlanılan ve referans olarak gösterilen kitaplardır. En önemlisi ise ~~kullanılmadıkları~~ başlık ile alakalarının olmamasıdır. Bu kısımda yazar transkripsiyon yöntemi ile ilgili yeterince kaynak bulunmamasından yakınmıştır. Anlaşıyor ki çoğu transkripsiyon olan bu eserde transkripsiyon yönteminden bahseden ilgili kısmı dipnotsuz geçmek istememiştir.

Oysaki yönetime dair kaynak kıtlığı kaynaksızlık tespiti doğru değildir. Yazımı 1946’lara dayanan *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu*⁴⁶ isimli bir eser mevcuttur. Ayrıca konuyla ilgili Tuncer Gülensoy’un *Türk Fonetik Transkrip-*

46 *Türk İlmî Transkripsiyonu Kılavuzu*, haz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1946.)

siyonu Üzerine⁴⁷, Tahsin Banguoğlu'nun *Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine*⁴⁸, Seyit Bahcivan'ın *Yazma Eserlerin Tahkikinde Metodolojik Problemler (Mestcizâde'nin al-Hilâfiyyât bayna al-Hukama' ma'a al-Mutakallimûn va al-Hilâfiyyât bayna al-Mu'tazila ma'a al-Aşâ'ira va al-Hilâfiyyât bayna al-Aşâ'ira ma'a al-Matûrîdiyya' Adlı Eseri Örneği)*⁴⁹, Salâhaddîn al-Müneccid, *Arapça Yazmaların Neşir Kâideleri*⁵⁰, Ziya Avşar, *Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler*⁵¹ Robert Anhegger, H. Sercan Koşık, *Osmanlı Metinlerinin Transkripsiyonu Üzerine*⁵² başlıklı makaleler bulunmaktadır. İlave olarak Mertol Tulum'un *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul (Menâkıbü'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme)*⁵³ adlı çalışması gibi eserlerde bulunmaktadır. Bunların dışında birçok *Tarih Araştırmalarında Usul* kitaplarında transkripsiyon yöntemi ile alakalı malumatlar bulmak mümkündür. En önemlisi Osmanlıca belge, defter ve eserlerin transkribe edildiği onlarca tez, eser ve makalede bulunmaktadır.

Bu kısımda dikkate değer bir nokta ise üst başlık alt başlık ilişkisinde de bir uyumsuzluk söz konusu olmasıdır. Şöyle ki "Ceyb-i Hümâyûn Defterlerinin Transkripsiyon Yöntemi" üst başlığının "3.2.2-01491 Numaralı Ceyb-i Hümâyûn Defterinin Transkripsiyonu" ve "3.2.3-1492 Numaralı Ceyb-i Hümâyûn Defterinin Transkripsiyonu (içindekiler kısmına yazımı unutulmuş olan "3.2.1-01490 Numaralı Ceyb-i Hümâyûn Defterinin Transkripsiyonu" dâhil) alt başlıkları kapsayan bir ana başlık olmadığı açıktır.

b. Transkripsiyonu Yapılmış Metin Değerlendirilmesi

Belge transkripsiyonu yapmak için belli kurallara hâkim olmak gerekmektedir. Bu kurallara hâkim olmadan hazırlanacak transkripsiyonlarda ciddi hatalarla karşılaşmak mümkündür. Ayrıca transkripsiyon yaparken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biride belirlenen usulde tutarlı olmak gereğidir. Örneğin Arapça orjinli olmasına rağmen Türkçeye geçmiş kelimelerde, bazı yerlerde Arapçadaki kullanımını belirten işaretler konularak

47 Tuncer Gülensoy, "Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine" *Türkoloji Dergisi*, 8/1, (Ocak 1979)

48 Tahsin Banguoğlu, "Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII, (1960), 179-180

49 Seyit Bahcivan, "Yazma Eserlerin Tahkikinde Metodolojik Problemler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/21, (2006), 61-90.

50 Salâhaddîn al-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kâideleri", trc. Mehmed Hatîboğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, (1966), 245-262.

51 Ziya Avşar, "Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/6, (2008), 76-79.

52 Robert Anhegger, H. Sercan Koşık, "Osmanlı Metinlerinin Transkripsiyonu Üzerine" *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1/18, (Ocak 2013), 136-143.

53 Mertol Tulum, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul (Menâkıbü'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme)*, (İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000)

başka bir yerde Türkçede kullanıldığı şekliyle yazmak bir yazım tutarsızlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazar eserinden transkripsiyonun yazımı esnasında yazım kurallarını dikkate aldığını bu bağlamda ayın harfi (‘), hemze (’), uzun seslileri (^) belgelerde okunmayan kısımlar (...), tarafınca okunan ancak doğruluğundan şüphe edilen kelimelerin sonuna (?) işaretleri konulduğunu ifade etmiştir. Belgelerden kaynaklanan ve okunmayan kısımlar ise (silik) olarak ifade edildiğini beyan etmiştir. (85)

Eserden rastgele seçilen bazı sayfalar bu bağlamda değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan incelemede yazarın transkripsiyon yöntemi başlığında dikkat ettiğini söylediği mevzuların çok uzağında ve çok eksik bir eser ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Defterlerin transkripsiyonlarına üstün körü bir bakışta bile birçok hataya denk gelinmektedir.

b1. Yazım Hataları

Transkripsiyonda dikkatimizi çeken ilk husus uzatma işaretlerine hiç dikkat edilmemesidir. Doğrusu “*Meşâyih, ihsân, sekbân, hidâyet, aşûre, arıza, mütekâ'id, âmire, şemdânî, sâbık, i'mâliye, ta'âmiye, esmân, mûcib, icâre, tathîri, teşrîn, zevât, tedâvî, tanzîfât, hayvanât, evkâf*” şeklinde olan kelimeler, “*Meşayih, ihsan, sekban, hidayet, aşure, arizacı, mütekaid, amire, şemidani, sabık, imaliye, taamiye, esmanı, mucibince, icare, tathiriye, teşrin, zevat, tedavi, tanzifat, hayvanat, evkaf*” şeklinde uzun sesli (^) işareti konulmadan yazılmıştır.

Genel yazım hatalarına ise sıkça rastlanılmaktadır. “*Camlı köşkünde*” şeklinde yazılan ifadede hem yanlış okuma hem de yazım hatası bulunmaktadır. Doğrusu “*Camlı Köşk'de*” olması gerekmektedir.

Doğrusu “*ber-vech-i*” ve “*zîr-i tesviye*” olan kelimeler “*Ber vechi*” ve “*zir tesviye*” şeklinde yazılmış ve aralarına konması gereken tire işaretleri de (-) konmamıştır.

“*İstabl-ı amire, Has oda, Hazine-yi hassa, Evkaf hademesi, Ceyb-i hümayûn*” gibi ifadelerde ikinci kelimeler küçük harfle yazılmıştır. Oysa metin içinde birçok yerde “*Harem-i Hümayun, Meclis-i Meşayih*” gibi ifadelerde ikinci kelimeler büyük harfle yazıldığı görülmektedir. Ayrıca “*Ceyb-i Hümayûn*” ifadesinin iki şeklide mevcuttur. Bazı yerlerde de “*Semiha Sultan Hazretleri*” şeklinde “H” harfi büyük yazılırken hemen alt satırında “*Münire Sultan hazretleri*” yazarken “H” harfi küçük yazılmıştır.

Bazı yerde ise “*Hazine-yi hassa*” yazılıp tamlama yapılırken konulan tire işareti (-) “*Haremi Hümayûn*” tamlamasında konulmamıştır. Ayrıca yine doğ-

rusu “*sadaka-yı seniyye*” olan ifade “*sadakay-ı seniyye*” şeklinde tire yanlış yere konmuştur. “*Şehbâl gazetesinin*” ifadesindeki “*gazete*” kelimesinin “*G*” harfi küçük yazılmıştır.

Tarih yazımlarında ise tam anlamıyla bir kargaşa hâkimdir. “*Kânûn-ı Evvel, Kânûn evvel, Teşrini Evvel, Teşrini Sani, teşrini evvel, teşrini sani*” şeklinde birbiriyle uyumsuz ve yanlış birçok şekilde yazılmıştır. Doğrusu ise *Teşrîn-i Evvel / Sâni, Kânûn-ı Evvel / Sâni* şeklinde olmalıdır.

Ayın harfi ve hemzenin gösteriminde de benzer durum söz konusudur. Doğrusu “*Ta’âmiye, mütekâ’id, ma’aş, fu’âd, icra’ât, i’mâliye*” olan kelimeler “*taamiye, mütekaid, maaş, fuad, icrat, imaliye*” şeklinde yazılmış ve kelimelerde hemze ve ayını gösteren hiçbir ifade kullanılmamıştır. (142-145)⁵⁴

b2. Okuma Hataları

Defterin 36. sayfasının üçüncü satırında yazan “*Ali Bey’e ihsan buyrulan*” ifadesinin başında metnin Osmanlı Türkçesinde yazan “*Malûlînden*” kelimesi transkribe edilmemiştir. Aynı sayfanın 16. satırında bulunan “*Meclis-i Meşayih Reisi Efendi’ye ihsan buyrulan*” ifadelerinde Efendi’den önce yazan “*Elif*” ismi es geçilmiştir. Bu eksikler mevcut iken daha önce belirttiğimiz üzere yazarın okunmayan kısımlar için (...) konulacağına dair kendi koyduğu kuralı uygulamadığını görmekteyiz.

Aynı satırda “*arizacı*” olarak yazılan ifadenin “*avîzeci*” olduğu görülmektedir. “*Camlı köşkünde bekçi zülüflü yorgancı arizacı*” yerine “*avîzeci*” konulduğunda anlam bütünlüğü sağlanmaktadır. 36. sayfanın sondan yedinci satırında “*sarf olunan*” şeklinde okunan ifade “*ihsan olunan*” şeklinde olması gerekmektedir. Burada dikkati çeken nokta “*sarf olunan*” şeklinde yanlış transkripsiyonu yapılan kısmın alt satırında Osmanlı Türkçesi metninde (“- den -den) işareti olmasına rağmen bu işaretler “*ihsan olunan*” şeklinde transkribeye devam edilmesidir.

Sonuç ve Öneriler

Akademik çalışmalarda doğru ve ilmî kriterlere uygun metodoloji önemli bir yer tutmaktadır. Her şeyden önce çalışma için belirlenen isim yazılan içerikle uyumlu olmak zorundadır. Kaynakların iyi bir şekilde taranması, mümkünse literatürde kabul görmüş kaynaklara olabildiğince geniş ölçüde atlanılmadan müracaat edilmesi gerekmektedir. Tekrarlara düşmemek gerektiği gibi gerekli yerlerde de yetersiz bilgiler ile iktifa etmemek lazım gelmektedir. Yazım kurallarına dikkat edilmesi gerektiğinin üzerine konuşmaya bile hacet olmadığı ortadadır.

Referans gösterilen kaynaklardan alınan bilgileri metne aynen yazılırken mutlaka tırnak işareti kullanılmalıdır. Aksi takdirde aynen alınmış metin referans gösterilse dahi intihal olmaktadır.

Osmanlı Türkçesi transkripsiyonunda yapılacak okuma hataları ciddi bir tarihsel bilgi kargaşasına neden olabilmektedir. Bu belgelerin transkripsiyonunda ise usullere dikkat edilmesi gerekmektedir. Öncelikli olarak transkripsiyon yöntemlerine hâkim olmak lüzumludur. Bu bağlamda başvuru kaynakları doğru bir şekilde incelenmeli transkripsiyon usulü hakkında doğru bilgilenilmeli ve okuyucuya da doğru bir şekilde iletilmelidir. Ayrıca eserde kullanılan yöntemi düzgün bir şekilde ifade etmek gerekmektedir. Yazılan metnin belirtilen transkripsiyon usulünün dışında çevrilmiş olması ciddi bir hatadır. Bu usuller içerisinde tutarlılık ise çok önemlidir. Günümüz Türkçesinde kullanılan bir kelimeyi hem bugün kullanıldığı şekliyle hem de eski kullanımını ifade edecek transkripsiyon yöntemiyle aktarmak önemli bir tutarsızlıktır.

Bu bağlamda söylenecek son söz ise kolayca kaçmadan akademik puan kaygısıyla acele etmemektir. Her akademisyen için yüksek lisans tezi ace-milikler ile dolu olabilir. Maksat zaten yapılan hatalardan zamanla ders alıp kaliteli ürünler çıkarmaktır. Ancak bir tezi kitap haline getirirken en azından bu hatalardan ders alındığını gösterir bir ürün çıkarılmış olsa doğru yolda olunduğunun işaretleri ortaya konmuş olabilirdi. Yapılan hatalara yenilerinin ve daha vahimlerinin eklenmesi ise iyi bir ürün çıkarmak kaygısından arî olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev: Nuran Yavuz, Beşinci Basım, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999).
- ALİKILIÇ, Dünder, "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenler", *Türkler*, 9, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).
- AL-MÜNECCİD, Salâhaddîn, "Arapça Yazmaların Neşir Kâideleri", trc. Mehmed Hatiboğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, (1966), 245-262.
- ANHEGGER, Robert, KOŞİK, H. Sercan, "Osmanlı Metinlerinin Transkripsiyonu Üzerine" *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1/18, (Ocak 2013), 136-143.
- AVŞAR, Ziya, "Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/6, (2008), 76-79.
- BAHÇIVAN, Seyit, "Yazma Eserlerin Tahkikinde Metodolojik Problemler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/21, (2006), 61-90.
- BANGUOĞLU, Tahsin, "Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII, (1960), 179-180.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).
- CEZAR, Yavuz, "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa Defteri (HH.d.)*, 1363, 1434, 1435, 1436, 2183, 2458, 3305, 4142, 4599, 4627, 4796, 4835, 4910, 4965, 5047, 7905, 8551, 9093, 9665, 27641, 27642, 27645, 27647, 27687, 27715, 27987, 28275, 30993.
- EĞİLMEZ, Mahfi, *Örneklerle Kolay Ekonomi*, 8. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014)
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine*, *Türkoloji Dergisi*, 8/1, (Ocak 1979).
- KOLAYLI, Zeynep Cansu, *Türk Özel Hukuk Sisteminde İntihal*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019).
- KUZUCU, Kemalettin, "Balkanlarda Son Osmanlı Padişahı: Sultan V.Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TÜRKSOBİLDER)*, 02/02 (2017).
- Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı*, haz. Dr. Fatih Tetik, (İstanbul: TBMM Basımevi), 2017.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Mehmed Reşad*, haz. Dr. T. Cengiz Göncü/ed. Fahrettin Gün (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi)
- Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Albümü*, haz. Üzeyir Karataş, ed. Fahrettin Gün, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi (Sergi Kataloğu)*, ed. Fahrettin Gün, Dr. Halil İbrahim Erbay, İlhan Kocaman, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Fotoğraf Albümü*, haz. Gülşen Sevinç Kaya, Akile Çelik, ed. Fahrettin Gün, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).
- TDV İslam Ansiklopedisi, "Bâbiâli Baskını", erişim: 17. 02. 2020 <https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini>,

- TDV İslam Ansiklopedisi, “Ceyb-i Hümayun” Erişim: 10. 11. 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceyb-i-humayun>
- TDV İslam Ansiklopedisi “Cuma Selamlığı”, 10. 11. 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuma-selamligi>
- TDV İslam Ansiklopedisi, “Dolmabahçe Sarayı” Erişim: 10.11.2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dolmabahce-sarayi>
- TDV İslam Ansiklopedisi, “Trablusgarp Savaşı” Erişim: 17. 02. 2020 <https://islamansiklopedisi.org.tr/trablusgarp-savasi>
- TDV İslam Ansiklopedisi “Transkripsiyon” erişim:26. 07. 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/transkripsiyon>
- TERZİ, Arzu T. , *Hazine-i Hassa Nezareti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).
“Osmanlı Hazinesi”, *Türkler*, 10, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).
- TETİK, Fatih, *İttihad ve Terakki Kışkırcısında Bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*, (İstanbul: Mostar, 2018).
- TULUM, Mertol, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul (Menâkıbü'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme)*, (İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000).
- Türk Dil Kurumu, “Tantana” <https://sozluk.gov.tr/> erişim: 29.01.2020.
- Türk İlmî Transkripsiyonu Kılavuzu*, haz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1946).
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999) .
- YILDIZ, Gültekin, “Payitaht İstanbul’un Son yüzyılı”, *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim I*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015).
- II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi*, haz. Dr T. Cengiz Göncü, ed. Fahrettin Gün, (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017).